

Vstup do brány rozprávok a spoločenskej prózy pre deti v Čítanke zo slovenskej literatúry pre 5. ročník ZŠ s VJM¹

Patrik Šenkár

„Rozprávky sú pre každého, ale predne pre deti. Duša dieťaťa hladuje, ak nedostane svojich rozprávok. Sú jej materinským mliekom. V otázkach, akými sa dieťa na vás obracia každú chvíľu, hovorí túžba poznať svet. V hlade za rozprávkami horí jeho túžba poznať hĺbky života, ale zároveň nedovoľujú, aby on zabil najvzácnejší obsah života.“

(Štefan Krčméry)

Literatúra pre deti a mládež je integrálnou súčasťou národnej literatúry. Primárne stretnutie detského príjemcu s konkrétnym literárnym textom sa uskutočňuje najmä v školských podmienkach. Samozrejme, detský príjemca sa dostáva do kontaktu s literárnym textom aj v inom - mimoškolskom (domácom) prostredí, v predčitateľskom období (keď mu čítajú iní - rodičia, súrodenci a pod.), avšak nás zaujíma (v súlade s cieľmi tohto príspevku) iba žiakovo vlastné čítanie literárneho textu. Efektívna literárna výchova žiakov v základnej škole sa nezaobíde bez dobrých čítankových textov. Jednotlivé výbery konkrétnych textov do učebníc majú byť preto obsahovo blízke deťom, zrozumiteľné, zaujímavé, príťažlivé, zábavné a poučné. Vždy sa musí prizerieť na primeranosť veku a duševný rozvoj žiaka. Dôležitou úlohou literárnej zložky na začiatku druhého stupňa ZŠ s VJM je uvedenie žiakov do literárneho čítania (úvod do sveta rozprávok, ľudovej slovesnosti, poukázanie na svet života detí a potrebu lásky k domovine a prírode v literatúre, resp. stváranie vzťahu ľudí a prírody v umeleckej literatúre).

¹ Tento príspevok priamo nadväzuje na články Literárna výchova na pozadí učebných osnov a čítaniek na 2. stupni ZŠ s VJM so špecifickým zreteľom na čítanku pre 9. ročník, ktorý bol publikovaný vo vedeckom časopise *Eruditio-Educatio* 2008/3, 41–54; Literárna výchova na 2. stupni ZŠ s VJM so špecifickým zreteľom na čítanku zo slovenskej literatúry pre 8. ročník, publikovaný tiež v *Eruditio-Educatio* 2009/1, 63–78; resp. Motivické premeny vo vyučovaní literárnej výchovy v 7. ročníku ZŠ s VJM (aj) na základe čítanky, *Eruditio-Educatio* 2009/2, 43–60; Formovanie osobnosti žiaka na základe Čítanky zo slovenskej literatúry pre 6. ročník ZŠ s VJM, *Eruditio-Educatio* 2011/1, 55–70. Tieto štyri príspevky spolu so súčasným príspevkom tvoria jeden kompaktný celok skúmanej problematiky na pozadí čítaniek pre jednotlivé ročníky a veríme, že boli prínosné...

Dieťa v tomto veku (asi desaťročné) má naivno-realistický vzťah k umeniu: nechápe umeleckú skutočnosť autonómne, ale ako časť každodennej reality a „postavy z literárnych diel pokladá za skutočné postavy, identifikuje sa s nimi, hlboko prežíva situácie, v ktorých sa tieto postavy prezentujú, v príjme literárneho textu naďalej dominuje neobyčajne rozvinutá imaginácia dieťaťa“ (Obert 2003, 212). V piatom ročníku základnej školy má čítanka participovať na vecnom učení pojmov ako rodinný dom, rodina a škola (tzn. rodinná výchova na základe života dieťaťa v rodine a v škole). Sú to teda tie okolnosti, s ktorými sa žiak denne stretáva a je ich súčasťou počas celého dňa. Pestré žánrové zastúpenie ľudovej a umeleckej tvorby v tomto ročníku v čítanke podnetne prispieva k obohacovaniu poznávacej a citovej stránky žiakov.

Cieľom vyučovania literárnej zložky predmetu v piatom ročníku ZŠ s VJM je: (spomínané ciele vychádzajú z platných učebných osnov pre piaty ročník ZŠ s VJM a sú upravené pre potreby tohto príspevku. Uvedené ciele je potrebné porovnať so zručnosťami, ktoré sú špecifické pre ostatné ročníky druhého stupňa ZŠ s VJM)

- získať schopnosť esteticky prežívať literárne texty;
- nadobúdať schopnosť stať sa aktívnym čitateľom slovenskej poézie a prózy;
- nadobúdať schopnosť počúvania s porozumením, reprodukcie a jednoduchej interpretácie literárneho textu;
- získať schopnosť čítať výrazne a schopnosť predčítať literárne texty.

Uvedené ciele sa dosahujú zo súčasným rozvíjaním vyjadrovacích schopností žiakov a v nadväznosti na dosiahnutú úroveň čitateľských zručností, literárnohistorických a literárnoteoretických poznatkov získaných v materinskom jazyku. Na hodinách slovenskej literatúry (päť hodín týždenne, 165 hodín ročne v piatom ročníku ZŠ s VJM) má nesmierne dôležitú funkciu využívanie medzi-predmetových vzťahov, nadväznosť na poznatky žiakov nielen z maďarskej literatúry, ale aj z dejepisu, hudobnej a výtvarnej výchovy. Ciele a obsah literárnej výchovy a metódy nadobúdania literárneho vzdelania sa diferencujú podľa intelektuálnej psychickej a jazykovej vyspelosti žiakov. Pri stanovovaní cieľov pre piaty ročník základnej školy sa vychádza zo skutočnosti, že na prvom stupni ZŠ s VJM učebný predmet slovenský jazyk neobsahuje literatúru ako osobitnú zložku učebného obsahu, iba protoliterárnu výchovu prostredníctvom riekaniiek, vyčítaniek, detských hier, piesní, básní a niekoľkých skrátených rozprávok. Na druhej strane sa vychádza z toho, že deti vo veku desať rokov sú iba naivní čitatelia, ktorí literárne texty vnímajú prežívaním príbehu.

Základnou metódou vyučovania v piatom ročníku ZŠ s VJM je uvedomeno-praktická metóda, ktorá bezprostredne nadväzuje na metódy vyučovania predmetu na prvom stupni. Základným rozdielom uvedomeno-praktickej metódy od metód používaných na prvom stupni je uvedomelý prístup k osvojovaniu

slovenského jazyka, uvedomenie si osobitostí a štruktúry slovenského jazyka a literatúry, odlišností od maďarského jazyka a literatúry a uvedomená aplikácia získaných poznatkov v praktických ústnych a písomných prejavoch.

Čítanka zo slovenskej literatúry pre 5. ročník základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským má 124 strán (spolu s osemstranovou Obrazovou prílohou). Začína sa úvodnými slovami autorov, ktorí svoje slová „dali do úst“ det-skému hrdinovi - Kominárikovi, čo určite vzbudí motiváciu u piatakov. Ponúka zaujímavé čítanie spojené so zážitkami a rozšírenie vedomostí z literatúry. V desiatich bodoch prosí čitateľa-žiaka, aby dodržal určité pravidlá slušnosti pri čítaní (etický aspekt).

Samotná čítanka sa skladá z piatich väčších tematických celkov.

Spomínaná učebnica obsahuje konkretizáciu učiva, ktoré uvádzajú učebné osnovy. Ide v nej o nasledovné tematické celky (ich obsahové zameranie a úlohy prispôbujeme vyučovaciemu procesu v piatom ročníku):

a. Otvor sa rozprávka – svet rozprávok (Bernáthová – Bogárová – Jávorková – Krpčiar – Obert 2004, 8 – 54)

Boj dobra a zla, chytrosti a hlúposti v rozprávkach. Hrdina ľudových rozprávok a hrdinovia moderných rozprávok. Čarovné prvky v rozprávkach, rozprávkové motívy, kompozícia (variácie, gradácia, kontrasty). Porovnanie slovenských a maďarských ľudových rozprávok. Rozprávky pre deti od súčasných slovenských autorov. Prozaická a básnická podoba rozprávky. Ľudové rozprávky, ktoré majú aj maďarskú verziu, napr. Kapsa, potras sa; Janko Hraško, a pod. Výber zo slovenských ľudových rozprávok (napr. O troch grošoch, Popolvár a pod.). Rozprávky pre deti od súčasných autorov (Ďuríčková, Feldek, Hevier, Pavlovič a iní).

b. c. Ľudové piesne a detské hry, resp. život a ľudová múdrosť v krátkych literárnych textoch (Bernáthová – Bogárová – Jávorková – Krpčiar – Obert 2004, 55 – 74)

Umelecké hodnoty kratších útvarov ľudovej slovesnosti: zvuková a písaná podoba slovenského verša, rytmus, rým, obraznosť. Cibrenie artikulačnej bázy, rozvíjanie výrazného čítania, nácvik rytmu, intonácie, tempa a pauzy. Príslovia, porekadlá, hádanky, žarty, piesne a detské hry – porovnanie s maďarskými príslovkami a porekadlami.

d. Obrazy zo života detí – láska k domovine a prírode (Bernáthová – Bogárová – Jávorková – Krpčiar – Obert 2004, 75 – 101)

Hrdinovia detských príbehov. Hodnotenie literárneho hrdinu na základe jeho činov a vlastností. Hlavné a vedľajšie postavy v literárnom diele. Reprodukcia príbehu podľa osnovy. Časová postupnosť pri reprodukcii. Prostredie, v ktorom sa dej odohráva. Rozlišovanie reči autora a reči postáv. Rozprávanie v prvej a v tretej osobe. Dramatizácia. Rozlišovanie poézie a prózy. Básnické obrazy, reč básní – nezvyčajné slovné spojenia. Stavba básní (verš, strofa), rytmus;

opakovanie v poézii (slov, častí básne). Výrazné čítanie vyznačených častí ukážok. Výrazný prednes a memorovanie básní. Práca s literárnym slovníčkom. Formovanie základných vzťahov žiakov k domovine, úcty a lásky k rodičom, k rodine a k prírode na základe literárnych textov Hronského, Gašparovej, Jarunkovej, Blažkovej, Ráfusa a iných.

e. Literárne hry a zábavky (Bernáthová – Bogárová – Jávorková – Krpčiar – Obert 2004, 103 – 112)

f. Obrazová príloha (Bernáthová – Bogárová – Jávorková – Krpčiar – Obert 2004, 117 – 124)

Príležitostná výchova literatúrou sa tiahne celou čítankou. Jej obsahom je o. i. aj beseda o individuálnom čítaní žiakov, resp. príprava a využitie návštevy divadelného a filmového predstavenia či návšteva knižnice alebo literárnej výstavy. Odporúčané básne na memorovanie: Milan Ráfus: Mamka alebo Opýtala som sa; Mária Rázusová-Martáková: Ranená breza; Vojtech Mihálik: Domovina, a jedna báseň podľa vlastného výberu. Odporúčané knihy na mimočítankové čítanie: dve z uvedených kníh podľa vlastného výberu: Pavol Dobšinský: *Trojruža*; *Čarovné zrkadlo – ukážky*; Rudolf Sloboda: *Ako som sa stal mudrcom*; Peter Kováčik: *O najsmiešnejšom kráľovstve*

Prvý tematický celok s názvom **Otvor sa rozprávka** obsahuje osemnásť žánrovo totožných literárnych diel: rozprávok (deväť ľudových a deväť umeleckých). V úvode sa žiaci oboznamujú so základnými znakmi tohto žánru, dozvedajú sa o jeho pôvode a typických znakoch (samozrejme, na úrovni piatakov) a prízvukuje sa im (aj) didaktické hľadisko (víťazstvo dobra nad zlom, lásky nad nenávisťou a spravodlivosťou nad nespravodlivosťou, a pod.). Pre lepšie pochopenie jednotlivých charakteristík žiakmi sa uvádza aj ich paralela s totožnými maďarskými variantmi niektorých čítankových rozprávok. Didaktický zámer včleniť práve rozprávky na začiatok štúdia druhého stupňa ZŠ pre žiakov vychádza z objektívnej skutočnosti, že tento žáner deti majú rady, veď sa s ním stretli už aj v predošlých obdobiach svojho života. Určitý stredobod žánru rozprávky a jej nepopierateľnú dôležitosť pre deti a mládež vyjadrila veľmi presne Mária Jančová (1908–2003). S jej slovami môžeme len súhlasiť: „...považujem rozprávku za vrchol umenia. Jej výstavba mi pripomína gotickú stavbu s celým jej bohatstvom a vyvrcholením v pointe.“ (Sliacky 2007, 233).

Ľudová slovesná tvorba sa môže charakterizovať stručnosťou výrazu, zaujímavým dejom, humorom a vtipom. Je aktuálnou súčasťou národnej kultúry, ktorá vytvára svoj program na pozitívnych základoch ľudového umenia. Odráža sa v nej kultúra všedného dňa určitej lokálnej komunity, ktorej základ tvorila práca a je v nej vyjadrené myslenie ľudu, jeho cítenie, viera, túžby, výhry i prehry. Jej štúdiom vedie k odkryvaniu tých estetických a etických hodnôt, ktoré človeka zušľachtovali. Sú v nej uložené dokumenty o hodnotovom systéme ľudových vrstiev, o postojoch obyčajného človeka k spoločenským a prírodným

dejinným udalostiam. Do organizmu národnej kultúry sa nezaraďuje ľudové slovesné umenie len zo samej úcty k minulosti, ale predovšetkým pre jeho estetické a etické hodnoty platné aj pre prítomnosť. Umelá literatúra a ľudová slovesnosť nesúperia medzi sebou, ale sú v spolužití, v súlade, navzájom sa prelínajú. Je tu prítomný dynamický dej, ostrý kontrast v charakteroch postáv, romantika hrdinských činov a výrazný boj dobra so zlom. Ľudová slovesnosť má teda všetky vlastnosti, ktoré zodpovedajú detskej túžbe po kráse a dobrodružstve. Pre žiakov má veľkú umeleckú i výchovnú hodnotu, veď je v nej zobrazený svet a život s nevšednou vynaliezavosťou, s ušlachtilou myšlienkou, radosťou a optimizmom.

Rad ľudových rozprávok otvára rozprávka s názvom *Kapsa, potras sa!* Využíva sa v nej rozprávkový motív čarovnej kapsy, ktorá prináša ľudské bohatstvo. Na pozadí sociálnych daností (chudobný gazda) sa využíva trojstupňová gradácia a túžba ľudí za svetskými nerestami. Skutočné i neskutočné (vymyslené) postavy a zázračné predmety podporujú sujet celej rozprávky i jej atmosféru. Zaslúžený trest lakomého, bohatého a zlomyseľného suseda je morálnym poučením pre piatakov, ktorí si majú uvedomiť potrebu skromnosti v ľudskom živote.

Túžba ľudí mať potomkov, ale i bieda napriek pracovitosti je znázornená v rozprávke s názvom *Janko Hraško*. Čarovný motív objavenia sa hlavného hrdinu (rozprávkovkej bytosti) a jeho pracovitost evokuje v žiakoch empatiu voči nemu. Motív cesty (hľadanie otca v poli i cesta naspäť domov) je znakom života človeka. Žiaci sa oboznamujú so šikovným figliarom,

ktorý sa vždy vynájde a pomôže si z ťažkej situácie. V rozprávke je zdôraznená potreba starať sa o niekoho – a to je dôležité aj pre piatakov. Spojenie rozprávkového sveta s „reálnym“ je preklenuté vyjadrením „ale ako je, tak je“.

Podobná potreba ľudskej práce, avšak s vykorisťovaním, je príznačná pre ľudovú rozprávku s názvom *O troch grošoch*. Stretnutie dvoch odlišných svetov (chudobný človek, kráľ) je znakom určitej absurdity. Múdrosť jednoduchého človeka a jeho túžba starať sa o budúcnosť svojich detí evokuje v žiakoch vrúcny pocit istoty. Musia si uvedomiť, že je potrebné dodržať dané slovo a musia mať rešpekt voči svojim predkom (rodičom). Víťazstvo chudobného človeka nad hlúpymi radcami a spravodlivosť kráľa musia v žiakoch vzbudiť dojem možného zlepšenia sveta.

Tajuplnosť rozprávkového motívu (tri dcéry, dlhá cesta do ďalekých krajín za more) je vstupnou bránou do ľudovej rozprávky s názvom *Trojruža*. Cesta za šťastím, resp. lepšou budúcnosťou je podmienená splnením určitých podmienok, ktoré hlavný hrdina musí zdolať. Tieto prekážky charakterizuje aj obraz strašnej búrky, ktorá vedie hrdinu na ostrov, kde je všetko skamenené. V príbehu sa stretáva statočnosť s chamtivosťou. Skromná je najmladšia dcéra, ktorá má otca úprimne rada aj bez darov; chamtivé sú dve staršie dcéry. Tie sú

pre svoje zlé vlastnosti nakoniec potrestané - nedostanú dary; najmladšia je pre šľachetné srdce odmenená krásnym a dobrým mládencom, ktorý si ju vezme za ženu. Žiaci si z úryvku majú uvedomiť, že musia byť skromní a mať radi svojich rodičov. Nemôžu brať, či nie je ich, a svoje sľuby musia vždy dodržať.

Krutosť vo vzájomných bratských vzťahoch je ústredným motívom ľudovej rozprávky s názvom *Kráľ času*. Hneď v úvode autor opisuje jednotlivých bratov v kontraste (starší je boháč, zlý, bezbožný – mladší je chudobný, statočný, čestný). Tieto vlastnosti sú gradované v ďalšej časti príbehu (starší brat nedá mladšiemu ani chlieb). Efektívne sú opísané aj podmienky a životné skúsenosti mladšieho brata, ktoré slúžia na dojatie žiakov (musí jesť kyslé plánky, trpeli mu zuby, má nezohriaty žalúdok, lomcuje ním zima a ostrý vietor a pod.). Piataci si pritom musia uvedomiť potrebu človeka zahriať sa pri ohni nielen fyzicky, ale aj duševne. Známy motív dvanástich mužov je v rozprávke priamo zdôraznený. Sú to muži, ktorí pomôžu chudobnému bratovi a potrestajú skúpeho brata. Čarovná premena uhlia na zlatý peniaz a zmiznutie brata-klamára dosvedčuje, že na zemi ešte existuje spravodlivosť. Žiaci musia z príbehu identifikovať, že viera je istotou prostého človeka a trest neminie ani jedného zlého. Zvíťazí dobro, zlo je potrestané a lakomstvo nikdy nemožno tolerovať.

V ľudovej rozprávke s názvom *Janove príhody* sa stretávajú postavy, na ktorých chcel autor rozprávky (ľud) poukázať, že chudobný sluha môže vyhrať nad bohatým pánom. Rozpráva sa v nej pán so sluhom, ktorý svojou šikovnosťou a prefíkanosťou vedel ohúriť svojho pána. Žiaci si musia uvedomiť, že i chudobný človek môže byť nielen vynaliezavý, ale aj múdry.

Dôležitosť istoty v ľudskom živote je prízvukovaná v ľudovej rozprávke s názvom *Kubov zajac*. Hlavný hrdina (ako každý človek) sníva o svojej lepšej budúcnosti ako boháč, čo sa mu však nepodarí dosiahnuť. Žiaci si musia z krátkeho príbehu uvedomiť, že nie sny, ale činy robia človeka, resp. sa musia naučiť šetriť, veď je lepší vrabec v hrsti ako holub na streche.

Krátky príbeh o psovi a zajacovi s názvom *Pes a zajac* dáva odpoveď na bežnú otázku zo života ľudí – prečo sa niekto s niekým nemá rád, prečo sa niektorí ľudia nenávidia. Táto skutočnosť je pretransformovaná do zvieracej rozprávky: zlomyseľný zajac využil spánok psa a postrčil jeho päty do pahreby, kde sa mu oškvarili. Kontrast dobrého psa a zlého zajaca symbolizuje charakterovo totožných ľudí, ktorí sa však nemôžu správať podobne. V príbehu je prítomný aj trest zajaca, pričom piataci musia identifikovať jeho opodstatnenie a potrebu toho, aby sa poučil pre ďalší prípad.

Pekný rozprávkový úvod a veľa neskutočného je značné pre ľudovú rozprávku s názvom *Odkedy sa kačica hrúži do vody*. Využíva motív úteku kačice s mešcom plných peňazí pred vlkom. Správanie sa kačice vo vode symbolizuje jej konštantnú povahu, ktorá je vysvetlením samotného názvu diela. Žiaci musia pochopiť jednotlivé vlastnosti týchto zvierat a tým identifikovať nielen ich správanie, ale aj podobnosť s ľuďmi.

V ďalšej časti tematického celku je uvedených deväť umelých rozprávok slovenských autorov. Prvá (veršovaná) z nich má názov *Zlatá brána*, ktorú napísala nositeľka Ceny Fraňa Kráľa (1968) Mária Ďuríčková (1919–2004) a vyšla v antológii s výberom slovenskej poézie a prózy pre najmenších *Zlatý strom* (1984). Pri výbere textov i v prístupe k prezentačnej stránke výberu v nej Ďuríčková postupovala veľmi citlivo so zjavnou znalosťou a pochopením zákonitostí psychického vývoja detí. Členenie zborníka vychádza totiž z vývinových fáz dieťaťa, od známeho cez menej známe k neznámemu, pričom obsahová náročnosť jednotlivých oddielov sa postupne zvyšuje. Prvý oddiel zahŕňa blízky okruh rodiny a rodinného prostredia, ktoré sú s dieťaťom spojené najtesnejšie, v druhej časti sa dieťa ocitá v škôlke, v záhrade, na lúke a vôbec v prírode s jej ročnými obdobiami, kým v tretej časti sa malý čitateľ dostáva „do sveta“, do mesta, na dedinu až k prvým dotykom s pojmom vlastí. Knižka svedčí o úpornom úsilí zostavovateľky pripraviť pre najmenšie deti zaujímavé a pútavé dielo „zlatý strom“, ku ktorému sa budú môcť malí aj veľkí často vracieť, aby si z neho znova a znova odtrhli lístok v podobe veršika či rozprávky. Žiakov priam vábi, aby vstúpili do zlatej krajiny cez zlatú bránu. Autorka vtiahne svojich čitateľov do deja, poukazuje na idylickú krajinu so samými príjemnými ľuďmi, ktorí majú vlastnosti ako deti. Na pozadí hyperbolizácie (sedem rokov sa hrali) vyjadruje aj ľudské city (napr. prirodzenú túžbu po domove), ktoré žiakom približujú ich vlastný svet. Volá deti, aby sa išli hrať s ňou do zázračnej krajiny.

V ďalšej ukážke s názvom *Bratia somárikovia* od Márie Ďuríčkovej z rovnomennej knižky sa žiaci dozvedajú o humornom živote dvoch zvierat. Podobajú sa roztopašným deťom, ktoré vždy vymyslia nejaké huncútstva. Matkino želanie kúpiť mydlo vyústi do zábudlivosti, ktorá má humorný efekt. Autorkin humor je svieži, konkretizovaný aj v jednotlivých replikách. Piataci si musia uvedomiť, že majú poslúchať svojich rodičov a dať pozor na to, aby im slovám prikladali veľký význam.

Tretia ukážka tematického celku je z tvorivého pera nositeľa Ceny Fraňa Kráľa (1972) Ľubomíra Feldeka (1936) a nesie názov *Olinkiných sto bábičiek*. Pôvodne je z knihy *Modrá kniha rozprávok* (1974), ktorá patrí už ku klasickým dielam modernej slovenskej literatúry pre deti. Jej výnimočná poetika, umelecké a myšlienkové hodnoty a štylisticko-jazyková pôsobivosť sú výrečné a jasné. Ľubomír Feldek získali v roku 1974 Cenu vydavateľstva Mladé Letá za spoločný podiel na vynikajúcej súhre literárnej, výtvarnej a grafickej zložky spomínanej knižky, ktorá v roku 1976 získala zápis na Čestnú listinu H. Ch. Andersena. Žiaci sa z úryvku dozvedia, že hlavná hrdinka je súčasťou spisovateľovej rodiny. Parafrazujúci motívy ľudovej rozprávky autor sa prihovára čitateľom a poníma ich ako partnerov. Využíva pritom hravosť a reč blízku detskému príjemcovi. Motív

malého klamstva s bábikami sa týka šikovnosti a rafinovanosti hlavnej hrdinky, ktorá vedela prekabátiť svoju kamarátku o počte vlastných bábik. Dobrá vôľa a správnosť konania Olinky (dala kamarátke aj poslednú svoju bábiku) je vzorom pre piatakov.

Štvrtá ukážka v tematickom celku je zo zbierky *Do Tramtárie* (1970)², nositeľa Ceny Fraňa Kráľa (1973) Miroslava Válka a nesie názov *Ako sa Kubo stratil*. Piataci sa v nej oboznamujú so zázračnou krajinou, v ktorej sa dejú neskutočné veci. Sú to príbehy o skutočných ľuďoch a veciach, ale (podľa autora) možno aj o neskutočných ľuďoch a neskutočných veciach. Autor na začiatku veršovanej rozprávky zdôrazňuje pravdivosť svojho príbehu (presne vymedzí čas a miesto), neskôr však dochádza k nereálnosti (Kubo vstal o polnoci). Až do krajného nonsensu dotiahnutý sujet je pre piatakov veľmi príťažlivý (Kubo vyliezol po hrušky najprv na orech, potom na višňu či jabloň). Pre žiakov je príznačné, že hlavný hrdina (ako aj oni) musí premýšľať o správnosti svojho konania. Má dobré (neskutočné) nápady a vždy sa vynájde. A práve toto si musia žiaci privlastniť.

Úryvok so zaujímavým názvom – *O aktovke, ktorá mala uši* – od nositeľa Ceny Trojruža (1994) Daniela Heviera (1955) je z knihy *Rozprávková torta* (1990), ktorej bol spisovateľ aj editorom. Autor hneď v úvode úryvku si získa žiakov, ved' hlavný hrdina príbehu je tiež školák, ktorý sa teší do školy. Nová aktovka s ľudskými vlastnosťami ako symbol nového začiatku charakterizuje túžbu ľudí po vedomostiach. Čarovný motív narastania uší aktovke je pre žiakov veľmi pôsobivý. Spisovateľ tvrdí, že žiaci sa majú podobať vo vlastnostiach, aké má práve aktovka. Pri motíve cesty do sveta paralelne s rozšírením vedomostí a vzdelania autor využil humorný cieľ v podobne ušatého slona, somárika, zajaca či sovy. Fakt, že ani jedno zviera neprijalo aktovku medzi seba, je znakom ich múdrosti, ved' všetko má svoje miesto vo svete: doma medzi svojimi. A práve toto si musia uvedomiť aj piataci. Okrem toho sľuby sa majú plniť a je dôležitá potreba priateľov, ktorí držia spolu.

Ďalšia ukážka v tomto tematickom celku je od Ľudmily Podjavorinskej (1872 – 1951) s názvom *Čin čin* (1943). Je to veršovaná zvieracia epika, v ktorej pomocou detských motívov autorka realizovala predstavu o poznávaco-zábavnom poslaní poézie pre deti. Poznávací atribút naplnila tým, že do zvieracieho sveta vniesla lásku, priateľstvo, citové vzťahy – teda ľudské faktory. Sujet komponovala humoristicky bez uvedenia negatívnych javov ľudskej spoločnosti. Vytvorila tak symboly rýdzich ľudských typov so živými dialógmi a charakteristickými vlastnosťami jednotlivých postáv. Autorka v úryvku opisuje rodinné podmienky hlavného hrdinu – vrabca (žil veselo a bezstarostne s rodičmi v malom slamenom domčeku). Má typické vlastnosti ako samotní piataci (všade chce byť, nevyhýba sa menším konfliktom, žaluje na druhých mamičke, ráno

2 O spomínanej básnickej zbierke sme sa zmienili v nadväznom príspevku s názvom *Formovanie osobnosti žiaka na základe Čítanky zo slovenskej literatúry pre 6. ročník ZŠ s VJM*, ktorý bol tiež publikovaný vo vedeckom časopise *Eruditio–Educatio* 2011/1, 55–70.

sa mu nechce vstať, večer sa mu nechce spať a pod.). Postava matky je vykreslená podobne láskavo ako u ľudí (pomáha svojmu vrabčiakovi, stará sa o neho, a pod.). Žiaci si preto musia uvedomiť svoje povinnosti a potrebu poslúchať svojich rodičov: nebyť rozmazaný, ale poriadkumilovný.

Autorom nasledujúceho príbehu s názvom *O krajine, kde sa všetko muselo rýmovať*, je Jozef Pavlovič (1934), nositeľ Ceny Trojruža (1997). Pôvodne vyšla v jeho prozaickej prvotine Roztopašné rozprávky (1963). Žiaci sa na začiatku príbehu dozvedajú o spomínanej zázračnej krajine. Autor svoje tvrdenia bohato dokumentuje príkladmi vecí v danej krajine, kde sa postupne „premiestňuje“ do sveta známeho žiakom – triedy. Rýmy sú tam zdrojom nielen veselosti, ale aj ľudských nerestí. Preto autor (ako deus ex machina) zariadil, aby sa ďalej nerozprávalo v krajine v rýmoch. Vysvetľuje to pre žiakov prítažlivým nonsensom (aby mali čo robiť básnici). Ukážka preto vyznieva komicky a je prítažlivá aj pre piatakov.

Ôsma ukážka autorskej rozprávky je z rovnomennej knižky Petra Kováčika (1936) *O najsmiešnejšom kráľovstve* (1978). Autor sa v nej pokúsil prezentovať rozprávkovú paródiu vytvorením Päťorkárskeho kráľovstva, v ktorom deti konajú presne opak toho, čo sa od nich očakáva (nechodia do školy a správajú sa neslušne). Odtrhnutie sa od iných detí je znakom ich konfliktovosti, ktorú musia žiaci odsúdiť. Opis stáby ideálnej krajiny (orieškovo-čokoládovo-medovníkové chalúpky s rozkvitnutými záhonmi kvetov, rozprávkový ovocný sad a riečka) je teda len povrchné a žiaci musia dospieť k tomu, aby ju zavrhlí. Tajuplná postava Výmyselníka je pre deti na jednej strane zaujímavá a zvláštna, avšak musia pochopiť nezmyselnosť celého príbehu a potrebu riadneho života.

Poslednou ukážkou prvého tematického celku je príbeh s názvom *Turákov zázračný kvet*. Napísal ju Jozef Cíger-Hronský (1896–1960) a vyšiel v knižke *Slnovratka* (1983). Autor v nej spája prvky skutočného s neskutočnými. Do deja (obraz pastierovho života) je vložená rozprávková časť (pastierovo premýšľanie o lepšom živote). Typický začiatok rozprávky (kde bolo, tam bolo) a použitie trojstupňovej gradácie je alúziou na ľudovú rozprávku. Čarovný kvet je zázračným prvkom a život pastierika sa podobá životu súdobého slovenského človeka. Žiaci si musia uvedomiť, že je dôležité starať sa aj o druhého človeka.

Druhý tematický celok má názov **Ludové piesne a detské hry**. Jeho obsah tvorí päť ľudových piesní a šesť príkladov na detskú hru. Zaradenie tejto kapitoly je didakticky opodstatnené, lebo spája literárnu zložku (text) s hudobnou zložkou (notový zápis) piesne, a tým prispieva k využitiu medzipredmetových vzťahov. V uvedených piesňach (*Spievanky, spievanky; Anička, dušička; Na slatinskom moste; Zelená sa bučina; Čierne oči, choďte spať*) sa ospevuje narodenie dieťaťa, práca, radosť, šťastie, láska, ale aj žiaľ, smútok a ťažký život. Oslovuje sa v nich pieseň ako živá bytosť, poukazujú na rozhovor dvoch zalúbencov či na túžbu chlapcov stať sa zbojníkmi. Využívajú pritom básnické zveličovanie, zdobeniny, resp. časté opakovania. Piataci si musia uvedomiť, že ľudová

pieseň je súčasťou života slovenského ľudu a kráčala ruka v ruke dejinami. Preto sú to texty literárne zaujímavé, veď takisto ako diela umelé odzrkadľujú pocity človeka, a tým dávajú žiakom prameň poznania. V ďalšej časti tematického celku sa uvádza šesť detských hier (*Tlčiem, tlčiem mak; Šijeme vrecia, šijeme; Žartovná hra na meno; Volal Vít Karolínu; Ori, orie Ján; Bol raz jeden kráľ*), ktoré zdôrazňujú ďalšie činnosti: tanec pri speve piesne, vyťukávanie, tleskanie do rytmu, vyslovenie básne jedným dychom, a pod. Pomáha to zefektívniť prácu s textom básne, veď piatáci môžu identifikovať, že sa aj takýmto spôsobom dá pracovať s literárnou ukážkou. Didakticky správne sú v úvode každej „hry“ uvedené námety a postupy pri jej tvorivej realizácii.

Do literatúry patria aj rozsahom kratšie útvary, v ktorých kolektívni autori vyjadrili svoje názory na isté javy zo života. Sú zaradené do tretieho tematického celku čítanky s názvom **Život a ľudová múdrosť v krátkych literárnych textoch**. Vždy sa pri nich musí zdôrazňovať ich didaktický zmysel a ich (možná) paralela s materinským jazykom piatakov. Ich poznanie je osožné, veď pomocou nich sa upevňuje a cibrí jazykové vedomie žiakov. Do tohto tematického celku sú zaradené riekanky (v čítanke je ich päť; pomáhajú aj pri zvládnutí rytmu), vyčítanky detských hier (v čítanke sú tri; pomáhajú aj pri zvyšovaní tempa reči), príslovia a porekadlá (v čítanke je ich do dvadsať; sú v nich obsiahnuté opakujúce sa pozorovania s ponaučením, resp. bez ponaučenia s poukázaniami na určitý životný jav), hádanky (v čítanke je ich do dvadsať; ich obsah je zameraný na zisťovanie vedomostí a istých javov zo života) a pranostiky (v čítanke je ich do pätnásť; vznikli z dlhoročných pozorovaní javov o počasí). S ďalšími spomínanými útvarmi sa môžu piatáci oboznámiť aj v publikáciách *Čarovné zrkadlo* (výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti; 1973) a *Niet krajšieho mena* (1981) od Márie Ďuríčkovej (1919–2004).

Štvrtý tematický celok s názvom **Obrazy zo života detí – láska k domovine a k prírode** poukazuje na dôležitosť týchto citov v spoločenskej próze pre deti a mládež. Obsahuje desať ukážok, resp. úryvkov spomínaného žánru. Autori v nich spoločne vyjadrili lásku k domovine a k prírode, teda k entitám, ktoré viac-menej obklopujú aj samotných piatakov. Vlastné dojmy a zážitky, spomienky na domov, na svojich rodičov, súrodencov, rodný kraj či dom sú integrálnou súčasťou každého z nás. Z toho vyplýva poučenie aj pre žiakov: aby mali radi svoj domov, svoju vlasť a ľudí, s ktorými sa dennodenne stretávajú. Pestré žánrové zastúpenie ľudovej a umeleckej tvorby podnetne prispieva k obohacovaniu poznávacej a citovej stránky žiakov, rozvíja ich predstavivosť, fantáziu a tvorivé myslenie. Pre takýto rozvoj je pre piatakov zvlášť cenná najmä oblasť spoločenskej prózy pre deti a mládež. V týchto textoch sa hrá na reálny život v centre s detskou postavou, ktorá svojím konaním i myslením sa stáva pre žiaka vzorom a istým hodnotiacim stimulom. Je nositeľom výchovných tendencií a ich pričinením sa citová, vôľová a rozumová sféra žiaka výrazne cibrí. Miera čitateľského stotožnenia s detským hrdinom v literárnom diele je zároveň

mierou jeho výsledného pôsobenia na žiaka a miera čitateľského prijatia diela, jeho ohlasu je zároveň mierou jeho výchovnej hodnoty. Tento typ prózy, v ktorej je detský hrdina čitateľovým súčasníkom a jeho komunikačným partnerom, sa tematicky opiera o najširší okruh detských záujmov (domov, škola, príroda, vesmír a pod.). Dôležité je, aby detský hrdina mal pevný bod pod nohami, tzn. pocit istoty, na čom sa podieľa svet dospelých i spoločenstvo detí.

Prvá ukážka je z pera Nataše Tanskej (1929) z jej rovnomennej knižky *S dievčiskom sa nehráme* (2001). Autorka v nej podala obraz súrodeneckých vzťahov na pozadí fantázie, humoru a vynaliezavosti. Prirodzené súrodenecké napätie v rodine slúži na vyjadrenie významu optimistického prístupu k životu a invenčným hľadaním riešenia životných situácií. Úryvok poukazuje na spoločnú hru súrodencov a na potrebu detskej spoločnosti. Do tejto skupiny nepatrí hlavná hrdinka, s ktorou sa nechcú hrať, a preto vymýšľa všelijaké figle, aby im prešla cez rozum a mohla sa s nimi hrať. Autorka hneď na začiatku úryvku podáva pre deti veľmi príťažlivú formu hry (hra na Indiánov) a využíva svieže dialógy detí. Humorné efekty a momenty (za kríkom je naozajstný Indián; otrávený šíp natretý lekvárom, a pod.) sú tiež svieže. Tajuplnosť cudzej bytosti v kríkoch (bola to Lucka) evokuje v žiakoch snahu byť v kolektíve aj dôležitosť spoločnej detskej hry. Žiaci si musia uvedomiť, že z hier nemôžu vynechať nikoho a musia spoločne vytvárať jednotný kolektív.

Dôležitosť porozumenia medzi vnukom a starým otcom vyjadrila Jaroslava Blažková (1933) v rovnomennej knižke *Ohňostroj pre deduška* (1962). Autorka, nositeľka Ceny Trojruža (1999), v tejto ľahkej, humorne ladenej próze použila jediný motív: v príbehu vnúčik Andrej zháňa pre deduška nejaký mimoriadny darček. Detský všedný deň tu spojila s nevšednou detskou fantáziou a predstavivosťou. Dôležité je tu odporované a nápaditosť detských snov. Život je teda potrebné brať ako dar a vnímať v ňom neustálu prítomnosť prekvapujúcich zázračností. Autorka hneď na začiatku poukazuje na osobu starého otca: je veselý, mladý, šikovný a láskavý. Žiaci sa postupne dozvedia, kde deduško pracuje a ako sa vyrábajú rádiá na „čudnom hade“ – páse. Presvedčivosť danej situácie sa prízvukuje tým, že vnúčik tam bol a všetko videl na vlastné oči (koliesko, páku, gombík a pod.). Kladné vzťahy sú v príbehu vyjadrené aj mimo rodiny, veď Andrej vyrozpráva svoje príhody všetkým deckám z ulice a deduško všetko urobí pre susedov. Malé hašterenie sa starých rodičov je len znakom ich súdržnosti a pridáva to iba na iskrení príbehu. Správanie sa deduška voči vnukovi a vnuka voči deduškovi sú popretkávané humornými situáciami: vymýšľajú spoločné kódy v reči a Andreja vezme deduško aj na svoj chrbát. Nenápadne ho učí poznaniu (výroba rádia, ľudské vzťahy i správanie sa). Je to z didaktického hľadiska veľmi osožné, veď piataci sa môžu iba učiť z opísaného vzťahu a jeho niektoré prvky aplikovať v realite.

Vzťah spoločnosti a jednotlivca podáva vo svojej poviedke o deťoch a pre deti s názvom *Kamarát a iné poviedky* (1961) Eleonóra Gašparová (1925), nositeľka Ceny Fraňa Kráľa (1978). Úryvok s názvom *Kamarát* hovorí o priateľstve v školskom prostredí. Je to pre žiakov ich druhý domov, veď dennodenne sa tam stretávajú a popri učení vymýšľajú aj všelijaké huncútstva. Autorka využila motív napísania listu chorému spolužiakovi. Je to osožné, lebo piataci dostanú vhodný príklad spolunažívania triedneho kolektívu. Pocity detí a ich úprimná starostlivosť o chorého kamaráta je znakom súdržnosti, ktorú si musia uvedomiť aj samotní piataci.

Rodinné (medzigeneračné) vzťahy opísala Klára Jarunková (1922–2005), nositeľka Ceny Fraňa Kráľa (1975) a nominantka na Nobelovu cenu za literatúru v klasickom diele slovenskej spoločenskej prózy pre deti a mládež s názvom *Hrdinský zápisník* (1960). Spojila tu uhol detského pohľadu s rozprávaním založeným na jazykových a štylistických charakteristikách detskej komunikácie. Udalosti zo života chlapcov štylizuje ako denníkové zápisky. Zdrojom komiky sa stáva naivita detských hrdinov a deformovanosť ich výpovedí v satirickom podtóne. V úryvku s názvom *Načo sú sny?* sa žiaci stretnú s hlavným hrdinom Mirom a jeho starkou, ktorá mu predpovedá neobyčajné šťastie. Autorka tu využila mudrovanie chlapca (sny sú nanič, starká nevie nič, a pod.). Využíva pritom exotické motívy (sen o Afrike) a humorné súvislosti (sen o nebohom dedkovi znamená dážď). Tieto povery autorka vykompenzuje až príliš realistickou otázkou o varení obeda. Hlavný hrdina sa necháva unášať do sveta fantázie (jedáva samé banány na kraji Afriky, kde známi chlapci hrajú futbal). Miro komentuje túto danosť z klokanovho vaku, teda z prostredia, ktoré je pre piatakov určite prítlačlivé. Autorka teda často využíva až motív nonsensu, ktorým graduje celý sujet (Červené more a klokany v Afrike). Obraz nelútostnej reality sa kompenzuje výmyslami hrdinu na hodinách zemepisu. Nezmyselné spojitosti so skutočnosťou teda vytvárajú priamu líniu pre daný príbeh, ktorý vyúsťuje k tomu, že sa snom nedá veriť...

Dôležitosť vrúcneho vzťahu k dieťaťu, resp. materinský alebo otcovský cit, ktorý dieťa prežíva veľmi silno, je ústredným motívom básne s názvom *Opýtala som sa*. Pôvodne vyšla v knihe pre deti a mládež s názvom *Studnička* (1986) a napísal ju básnik Milan Rúfus (1928–2009), ktorý v roku svojej smrti dostal Pribinov kríž I. triedy za mimoriadne zásluhy o kultúrny rozvoj krajiny. Spomínaná básnická zbierka sa inšpiruje folklórnymi motívmi. Väčšina básní je koncipovaná ako dvojhlas básnika a dieťaťa so vzájomným porozumením. Zdôrazňujú stálosť mravných kvalít života, úctu k človeku a všetkému živému, resp. plynutie času. Ich atmosféru dotvára autorova nostalgická spomienka na detstvo i melanchólia nad stratou otca. V čítankovej básni lyrický subjekt sa sputuje speváčikov z vrby: ako oni vnímajú jeho vzťah s matkou. Vie, že ho rodičia majú radi a že sú jeho starostlivými opatrovníkmi a ochrancami. Uvedomuje si, že žijú vlastne

pre neho. Z básne sa žiaci dozvedajú, že starostlivá matka je nervózna, keď jej dieťa ochorie, a má dobrú náladu, keď je jej dieťa šťastné. Autor to dáva do súvislosti aj s „náladou“ prírody. Žiaci si musia uvedomiť dôležitosť vrúcneho materinského citu, ktorá je v básni podopretá v dvojveršiach.

Základnou otázkou ďalšej poviedky s názvom *Mlčiace tvory* je, že prečo zvieratá nevedia rozprávať. Napísal ju Rudolf Sloboda (1938–1995) a pôvodne vyšla v zbierke veselých a poučných príhod päťročného chlapca Janka, odohrávajúcich sa v okolí Devínskej Novej Vsi, s názvom *Ako som sa stal mudrcom* (1987). Je to mozaika vidieckeho detstva, ktoré je rekonštruované z fragmentov autorovej pamäti a spomienok. V jednotlivých príbehoch rezonujú osoby, situácie a veci tak, ako si ich zafixovalo detské uvedomenie. V priamom rozprávaní, realizovanom úsporným jazykom a realistickými postupmi, sa uplatňuje dobre odhadnutá miera detskej naivity, predstavivosti a mudrovania. Žiaci sa z úryvku dozvedia, že zvieratá vedia rozprávať, len my im nerozumieme. Humorný príbeh malého chlapca s mačičkou, ktorá napriek všetkým návnadám stále mlčí, je pre žiakov veľmi poučný. Učia sa z toho kladnému vzťahu k zvieratkám, ktorým budú vždy pomáhať podľa vzoru hlavného hrdinu. Hlavný hrdina pomocou strýka, ktorý je veľmi múdry a má psa, zistí, že zvieratká naozaj rozprávajú. Žiaci si musia uvedomiť, že sa o tieto zvieratká musia starať svedomite a že si musia vypestovať kladný vzťah k nim.

Obsahom knižky *Kde je dobre a kde najlepšie* (1985) od národného umelca (1984) Ruda Morica (1921 – 1985) je veselé čítanie pre všetky deti. Príbeh s názvom *Rafino a Bravino* hovorí o spolunažívaní človeka s dieťaťom. Autor hneď v úvode príbehu podáva prekvapenie o možnosti zoznámenia sa vnuka s novými priateľmi. Zvedavosť chlapca je takisto príznačná ako zvedavosť piatakov. Priateľskosť horára, ktorý je starým kamarátom dedka, vyúsťuje do toho, že malému chlapcovi ukáže dvoch naozajstných kamarátov zo zvieracej ríše: psa a divé prasa. Žiaci si musia uvedomiť dôležitosť priateľského vzťahu medzi ľuďmi (starý otec a pán horár), medzi ľuďmi a zvieratami (pán horár a zvieratká) a vzájomne medzi zvieratkami (pes a divé prasa). Privítanie starého otca a vnuka v horárni je veľmi kladné a z otázok malého chlapca voči horárovi sa učia aj piataci. Je potrebné, aby si uvedomili dôležitosť poslúchnutia dobrej rady nielen vo vzťahu k zvieratám, ale aj vo vzťahu k ľuďom.

Personifikované rozprávanie mesiačika s brezou ako človeka s človekom je ústredným motívom básne s názvom *Ranená breza*, ktorú napísala nositeľka Ceny Fraňa Kráľa in memoriam (1965) Mária Rázusová-Martáková (1905 – 1964), a pôvodne vyšla v jej zbierke básní s názvom *Od jari do zimy* (1939). Je to zbierka veršovaných básní, v ktorej autorka prešla z didaktického postu k umeleckému chápaniu detskej literatúry. Básnický v nej ozvláštnila svet prírody, do ktorej vniesla atmosféru a náladu. Lyrická atmosféra jej poézie vždy vyplýva z poetického príbehu, ktorý, aj keď nemá dejotvornú funkciu, je nevyhnutným prostredníkom medzi autorkou a detským čitateľom. Autorka

v čítankovom úryvku podáva dojímavý obraz plačúcej brezy zo slzami a efektívnym opisom podáva pochmúrnosť situácie, ktorou je postupné umieranie stromčeka. Hovorí o zlých deťoch, ktoré svojím bezcitným správaním spôsobili, že najkrajšia breza v chotári musela umrieť. Využitá gradácia i časté básnické obrazy slúžia tomu, že autorka si nesmierne váži prírodu a tomu učí aj svojich čitateľov. Piataci si to musia uvedomiť a svojim myslením i konaním odsudzovať ničivý a nerozumný vzťah k prírode. Musí ich k tomu viesť nielen tento literárny text, ale aj vlastné svedomie. Preto by bolo osožné uvedomiť si dôležitosť slov Márie Rázusovej-Martákovkej, ktorá to krásne a didakticky presne vyjadрила nasledovne: „...*Ranenú brezu, ktorú tak milujete, napísala som po jednej jarnej prechádzke. Videla som krásnu briezku, celkom už vyschnutú. Na pníčku mala rany, cez ktorej jej vytekla miazga. Kto jej tak ublížil? Iste to bol človek bezcitný, možno i zlý. Lebo dobrý človek strom ochraňuje. Vie, že je to jeho najlepší priateľ...*“ (Spomínaný úryvok je prepisom vlastných slov Márie Rázusovej-Martákovkej s názvom Spomienky na mladosť – 1962. Pôvodne vo forme kompaktného disku vyšla ako príloha Zoznamu zvukových dokumentov na CD-nosiči k publikácii Jaroslava Rezníka Túry do literatúry – 2001).

Zážitky dvanásťročného Petra, v ktorých významnú úlohu zohráva južnoslovenská príroda, sú obsahom úryvku s názvom *Velké stepné vtáky* a vyšli v rovnomennej poviedkovej knihe (1977) Ivana Habaja (1943). Je v nich zjavná zakotvenosť v dôverne známom prostredí nížiny, ktorá sa stáva dejiskom prázdninových zážitkov dvanásťročného chlapca a jeho rovesníkov. Zážitkový svet detí je však v podstatnej miere determinovaný životnou múdrosťou dospelých, najmä starých otcov. Dôležitú úlohu zohráva aj príroda, ktorá je pre človeka zdrojom životnej energie, ale aj tvrdých skúšok a trpkých spomienok. Autor hneď v úvode úryvku efektívne opisuje typickú nížinu na juhu Slovenska a jej časti (ovocné záhrady, šire polia). Poukazuje na blížiaci sa čas obračiek a konotačne veľmi efektívne opisuje jednotlivé typy stromov (marhule, hrušky i orech). V príbehu sa zdôrazňuje stretnutie dvoch generácií (múdreho starca a zvedavého chlapca) a z toho vyplývajúca potrebná pomoc. Je to pomoc fyzická (chlapca starcovi) i psychická (starca chlapcovi). Nostalgické slová z úst starca o nekonečných stepiach a dojímavý opis prírody s bohatým vtáctvom je znakom toho, že si žiaci musia ctiť svojich predkov a dávať pozor na ich rady. Túžba chlapca vidieť typické vtáky tejto oblasti (dropy) sa v konečnom dôsledku nesplní, avšak jeho sklamanie je len chvíľkové, veď ho čakajú ďalšie prázdninové dobrodružstvá. Na druhej strane však počas tejto krátkej cesty za dropmi sa naučil trepezlivosti, ktorú si musia privlastniť aj samotní čitatelia – piataci.

Tematický celok uzatvára dojímavá báseň národného umelca (1978) Vojtecha Mihálíka (1926 – 2001) s názvom *Domovina*. Básnik v nej vyjadruje svoje pocity na tému domova, rodného kraja či vlasti. Hovorí o láske k milovanej krajine tak, že prenáša vlastnosti a činy živých bytostí na prírodné alebo spoločenské javy. Pomocou prírodného motívu poukazuje na fakt, že aj v kladných podmienkach

(dúha sa dvíha, hory tíško stoja) aj v záporných podmienkach (víchor sa ráňa, búrky sa stroja) musíme svoju domovinu mať radi. Keď je v nebezpečenstve a symbolicky plače ako ranený ľudský tvor, musíme byť k nej lojálni a ubrániť ju aj za cenu ľudského života. Je dôležité, aby si piatáci tento vrúcny cit vedeli adekvátne identifikovať a konkretizovať.

Hra je taká činnosť človeka, ktorej hlavným cieľom je uvoľnenie a pobavenie. V tomto vekovom období má však okrem toho aj výchovný a vzdelávací efekt. Žiak pomocou tvorivých úloh cibrí svoje schopnosti a pripravuje sa na riešenie praktických úloh. Tieto úlohy ho vedú aj k pozornému čítaniu i analýze textu a podporujú jeho vyjadrovanie, podnecujú tvorivosť a fantáziu. Takéto konkrétne úlohy sú obsahom piateho tematického celku spomínanej čítanky s názvom **Literárne hry a zábavky**. Pod pojmom didaktická (teda aj literárna hra) rozumieme „*takú činnosť, ktorej zmyslom je poskytnúť žiakovi určité poznatky a vedomosti pomocou hry, ktorá plní úlohy rozumovej výchovy, rozvoja logického myslenia a tvorivosti.*“ (Obert 2002, 236). Pre naše potreby musia tieto hry v maximálnej miere vychádzať z literárnych pojmov a smerovať k zvyšovaniu vedomostí zo školskej literárnej výchovy. U žiakov musí prispieť k pocitu uspokojenia z ich úspešnej činnosti, tzn. musí pre nich byť hrou, a nie priamym učením sa. Musí byť zábavná, spontánna, dobrovoľná a motivujúca. V tejto kapitole čítanky sú zaradené činnosti, ktoré slúžia (aj) na „odľahčenie“ učiva pre piatakov: vymyslenie rýmu na slová a príbehu na rovnaké písmená, tleskaná, latovka, vejár spisovateľov, napísanie rozprávky podľa námetu, žartovné hádanky, skladanie prísloví a pod. Vhodné námety (i ďalšie formy takýchto úloh) žiaci nájdu v publikácii Štefana Moravčíka (1943) Adam v škole nesedel (1987).

Šiesty tematický celok, ktorý uzatvára čítanku, je vlastne kapitola pod názvom **Obrazová príloha**. Jej obsah tvorí sedem umeleckých diel – malieb, ktoré sú nevšednými výtvarmi významných slovenských autorov. Sú to tri ilustrácie: od Alexeja Vojtáška (1952) z knihy Ruda Morica (1921 – 1985) *Kde je dobre a kde najlepšie* (1985), od Albína Brunovského (1935 – 1997) z knihy *Slovenské rozprávky III* (1880 – 83) zo zbierky Pavla Dobšinského (1828 – 1885) a od Jaroslava Vodrážku (1894 – 1984) z knihy Eleny Chmelovej (1920 – 1995) *Slovenské rozprávky, hádanky, rečňovanky* (2004). Po týchto umeleckých dielach nasleduje farebná koláž Tibora Bartfaya (1922) s názvom *Kúzlo* (1992) a čítanku uzatvárajú tri olejomalby: od Ľudovíta Fullu (1902 – 1980) *Družba* (1946), od Vincenta Hložníka (1919 – 2007) *Červené slnko* (1981) a od Miloša Alexandra Bazovského (1899 – 1968) *Oranžový kôň* (1938).

Na základe analyzovaných úryvkov môžeme konštatovať, že čítanky zo slovenskej literatúry pre 2. stupeň ZŠ s VJM podávajú adekvátne segmenty zo života ľudu, poukazujú na ich minulosť, opisujú ich prítomnosť a dávajú kladné príklady žiakom do budúcnosti. Týmto napĺňajú hlavný zmysel literatúry v školskom vzdelávaní: podávajú morálne silné vzory pre žiakov a tým ich pripravujú do života v spoločnosti.

Literatúra

Bernáthová, Alžbeta – Bogárová, Julianna – Jávorková, Alžbeta – Krpčiar, Ján – Obert, Viliam (2004): *Čítanka zo slovenskej literatúry pre 5. ročník základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským*. Bratislava: OG – Vydavateľstvo Poľana.

Kol. autorov (2005): *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež*. Bratislava: Literárne informačné centrum.

Krčméry, Štefan (1926): *O poézii našich povestí*. Bratislava: Slovenské pohľady, č. 12, s. 803–813.

Obert, Viliam (2002): *Detská literatúra a čitateľský rozvoj dieťaťa*. Nitra: Aspekt.

Obert, Viliam (2003): *Rozvíjanie literárnej kultúry žiakov*. Bratislava: OG – Vydavateľstvo Poľana.

Sliacky, Ondrej (2007): *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1960*. Bratislava: Literárne informačné centrum.

Internetové zdroje

http://www.bibiana.sk/ibby_trojruza.html (zoznam nositeľov Ceny Fraňa Kráľa, resp. Ceny Trojruža)

Učebné osnovy pre 5.–9. ročník základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským – Slovenský jazyk a literatúra. Schválilo MŠ SR dňa 22. 5. 1997 pod číslom 2594/1197–154 s platnosťou od 1. 9. 1997 -

http://www.statpedu.sk/documents//20//UO_5-9r_ZS_slov_liter_vyuc_jaz_mad.pdf

Záverečné poznámky

Touto staťou sa uzatvoril cyklus didakticko-metodologických analýz čítaniek zo slovenskej literatúry druhého stupňa ZŠ s vjm. Postupne však vychádzajú nové a nové učebnice, ktoré sa aplikujú v každodennej školskej praxi. To sú však už, ako sa hovorí, ďalšie krajce chleba – teda ďalšie analýzy, ďalšia práca... O tom však až nabadúce.

Na záver, milí čitatelia, mi dovoľte byť trošku subjektívny. Práca vysokoškolského pedagóga, ako dobre vieme, zahŕňa v sebe aj neustály vedecký rast, významným ukazovateľom ktorého je aj publikovanie rôznych výstupov. Nie je to však len a len samoučelné, ale, vychádzajúc z aristotelovského princípu človeka, že je zoon politikon, je mimoriadne dôležité mať spätný ohlas (aj) na túto prácu. Samotná naša ľudská existencia je podopretá práve touto spätnou väzbou a nie je náhodné, že aj platné učebné osnovy na prvom mieste vyzdvihujú práve výchovu ku komunikácii. Ohlas na našu prácu, tobôž myslený ľudsky, vždy poteší a nabáda k ďalším krokom vpred.

Spomínaný cyklus sme začali publikovať v roku 2008. Počas týchto piatich rokov sme si svoju prácu svedomite robili a jedného dňa doručila pošta obálku s milým prekvapením... Niekoľko vrúcnych riadkov písala pani Alta Vášová, významná autorka slovenskej literatúry pre deti a mládež, ktorej texty sa nachádzajú tak v čítankách pre školy s vyučovacím jazykom maďarským ako aj vyučovacím jazykom slovenským. Jej príbehy pre deti sme teda analyzovali tiež v príspevkoch v *Eruditio–Educatio* (napr. 2008/3, 48), ale zaoberali sme sa s nimi aj v monografii *Vybrané sondy do príbehov pre deti a mládež* (Šenkár 2010, 77–86)³. Žiada sa nám veriť, že sme urobili (využívajúc už spomínaný motív chleba) aspoň omrvinku tvorivej práce. V tom nás (asi) potvrdilo viacero kladných ohlasov, najmä pedagógov základných škôl z praxe, ale aj spomínané milé gesto prozaičky a autorky libreta prvého pôvodného slovenského muzikálu.

V Komárne dňa 3. marca 2012

Patrik Šenkár

3 Por. Oravec, Tomáš: Sondy aj do vedomosti pedagógov. *Eruditio–Educatio* 6, 2011/1, 75–78.

5

Čítanka

zo slovenskej literatúry
pre 5. ročník základných škôl
s vyučovacím jazykom
maďarským

